

2. Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 31 декабрь куни «Узлуксиз маънавий тарбия концепциясини тасдиqlаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги 1069-сонли Қарори.
3. Куронов М. Ўзбекистон умумий ўрта таълим мактабларида миллий тарбиянинг илмий-педагогик асослари: Пед.фан.док. . дисс. – Т.: 1998. 316-б.
4. Маврулов А. Маънавий баркамол инсон тарбияси. – Т.: “O‘zbekiston”, 2008. 80-б.
5. Махмутов Г.И. Олий педагогик таълим тизимида талабаларни маънавий шакллантиришнинг ижтимоий-педагогик хусусиятлари: Пед.фан.номз. ...ёзилган автореферати. –Т.: 2004. 22-б.

#### РЕЗЮМЕ

Мазкур мақола янги Ўзбекистон шароитида олий таълим тизимида ғоявий тарбия модернизациясига қаратилган, унинг замонавий турлари, усуллари ва уларни қўллаш, ривожлантириш ҳамда унда самарадорликка эришиш масалаларига бағишланади.

#### РЕЗЮМЕ

Статья посвящена современным видам, методам и их применению, развитию и эффективности в модернизации идеологического образования в системе высшего образования в новом Узбекистане.

#### SUMMARY

This article is devoted to modern types, methods and their application, development and effectiveness in the modernization of ideological education in the higher education system in the new Uzbekistan.

### ЎЗБЕК ТИЛИНИНГ ХОРИЖИЙ ТИЛ СИФАТИДА ЎРГАНИЛИШИ ЖАРАЁНЛАРИ

**Б.Х.Қороева** - педагогика фанлари номзоди, доцент

*Москва давлат лингвистика университети*

**Таянч сўзлар:** иккинчи чет тили, ўзбек тили, нутқ маданияти, сўз бойлиги, тил ўқитиш методикаси, нутқий фаолият, нутқий малака, маданиятлараро мулоқот, касбий мулоқот амалиёти.

**Ключевые слова:** второй иностранный язык, узбекский язык, культура речи, словарный запас, методика преподавания языка, речевая деятельность, речевые навыки, межкультурная коммуникация, практика речевой коммуникации.

**Key words:** second foreign language, Uzbek language, culture of speech, stock of words, method of teaching language, vocal activity, speech skills, intercultural communication, practice of the speech communication.

Олий таълим тизимида иккинчи чет тилини ўрганиш анъанаси собиқ Совет Иттифоқи республикаларида йигирманчи асрнинг 50-60-йилларидаёқ бошланган. Чет тилларини ўрганиш бўйича ўқув дастурлари олий таълим муассасаларининг ўқув режаларига киритилиб, тилларнинг иккинчи чет тил сифатида ўрганилиши мақомига эга бўлган. XX асрнинг охирига келиб СССР нинг тарқалиб кетиши ва бу катта ҳудудда янги мустақил давлатларнинг ташкил топганлиги, бу давлатлар ўртасида янги сиёсий-иқтисодий ва маданий, дўстлик алоқаларининг ўрнатилишига олиб келди. Жумладан, МДХ ташкилотининг ташкил этилиши бу борадаги илк қадамлардан бири бўлди. Шу асосда 2002 йилда Москва давлат лингвистика университетида МДХ аъзолари бўлган давлатлар тиллари ва маданиятини ўрганиш бўйича Таянч ташкилотнинг ташкил этилиши Россия Федерациясида тил ўрганиш тизимида янги бир даврни очиб берди.

Сиёсий, ижтимоий-иқтисодий ва маданий соҳалардаги долзарб ўзгаришлар “Чет тили” фанининг ўқитилиши, чет тилларини ўқитишнинг мақсад, вазибалари ва бу жараёни ташкил қилишнинг мазмунини қайтадан кўриб чиқишни тақозо этади. Ҳозирги даврга келиб, Москва давлат лингвистика университетида арман, озарбайжон, киргиз, козок, украин, румин, тожик, ўзбек тиллари ўрганилади. Университетда бу тилларнинг ўрганилиши бу борада янги ёндашувларнинг зарурлиги, янги ўқув дастурлари, дарсликлар, ўқув-методик қўлланмаларнинг яратилишига катта имконият яратиб берди. Тиллар бўйича ўқув дарсликлари, ўқув-услубий мажмуалари, ўқув қўлланмалари, тестлар тўпламлари, ўқитувчилар учун услубий тавсиялар ишлаб чиқилди. Университетда ўзбек тили бошқа тилларга нисбатан кейинроқ, яъни 2010 йилдан ўрганила бошланди. Шу давр ичида, “Узбекский язык для стран СНГ” дарслиги (2012 йил, Москва, “Рема”), ўқув дастурлари, тест мажмуалари яратилди [4].

Ўзбек тилини иккинчи чет тили сифатида ўрганиш россиялик талабаларга ўзбек тили ва маданияти, ўзбек халқининг бой маданий мероси ва тарихи, ўзбек давлатчилиги тарихи ҳамда унинг ўзига хос жиҳатлари билан танишишга, шунингдек, бугунги ўзбек ёшларининг ҳаёти билан яқиндан танишишга имкон беради.

Одатда олий ўқув юртларида бирор чет тилини иккинчи чет тили сифатида ўқитиш жараёнида биринчи чет тилини ўқитишга доир дастурларга таянилади, улардан андаза сифатида фойдаланилади. Ваҳоланки, иккинчи чет тилини ўқитиш дастурлари реал вазиятлардан келиб чиққан ҳолатда тузилиши зарур. Масалан, давлат буюртмаси ёки алоҳида олинган мақсадли лойиҳаларда мутахассис тайёрлаш учун зарур бўлган назарий ва амалий билимларни бериш учун дастурларни яратиш лозим бўлади. Айтиш мумкинки, ҳозирги даврга иккинчи чет тилини ўрганиш борасида етарлиқ самарадор тизимни ишлаб чиқиш ва уни янада такомиллаштириш талаб қилинмоқда. Ўқитувчилар биринчи чет тилини ўрганиш жараёнидаги лексик-грамматик материаллардан, айниқса, мамлакатшуносликка доир манбалардан унумли фойдаланишлари зарур бўлади.

Талабалар эса иккинчи чет тилини ўрганиш жараёнида биринчи чет тилини ўрганиш давомида эгаллаган ўз тажрибаларидан фойдаланиш имконига эга бўладилар. Иккинчи чет тилини ўрганиш талабаларга биринчи чет тилини ўрганиш жараёнида ўрганган сўз бойлиги, грамматик конструкциялар, тил ўрганиш билан боғлиқ умумий қоидалар, билим, малака ва кўникмаларини эшлаш ва улардан фойдаланиш имкониятини беради. Талабанинг тил сезгиси, тил тажрибаси, сўз захираси нафақат ўз она тилида ёки биринчи чет тилини ўрганишда ёрдам беради, балки иккинчи чет тилига доир билимларни эгаллашига ҳам ижобий таъсир этади, талаба тезкорлик билан энг аввало сўзларни, кейин эса тушунчалар, терминлар, қоидаларни ўзлаштиришга киришади.

Нутқий фаолиятнинг асосий турлари бўйича тажрибага эга бўлган талаба маданиятлараро мулоқот кўникмаларини юқори даражада эгаллаши мумкин бўлади. Шундай бир далилни келтириш мумкин, “ тил ўрганиш жараёнининг ҳар бир салоҳиятли иштирокчиси қанча кўп тилларни билса, халқаро ҳамжамиятга кириб бориши осонлашади, у ёки бу халқнинг миллий ва маданий ўзига хос жиҳатларини тушуна олади, шундагина жаҳон меҳнат бозори кооперациясида ҳаётда муносиб ўринни эгаллаш мумкин бўлади [1: 70].

Тилга доир қоидаларни ўзлаштириш биринчи навбатда зарур, шунга қарамасдан кейинги пайтларда

бутун дунё тил ўрганиш тажрибасида, педагогик жарёнда маданиятлараро мулоқотга кириша олиш лаёқатини шакллантириш олдинга қараб ривожланиб бормоқда. Чунки, халқлар, миллатлар ва маданиятлараро муносабатларнинг кундан кунга ривожланиб бораётганилиги ёшлар олдида бошқа маданиятларга нисбатан ҳурмат, эътибор, бағрикенглик тушунчаларини сингдириш масалалари кун тартибига чиқиб бормоқда. Шу сабабли ҳам миллатлараро мулоқот масалаларига бутун дунё миқёсида эътибор кучайиб бормоқда.

Миллатлараро мулоқот жараёнида фаол иштирок этиш талабаларни ўз нутқий фаолиятларини шакллантиришга ундайди. Сўз захираси, бошқа миллат маданияти, тарихидан хабардор бўлиш мулоқот жараёнида ўз фикрини эркин баён қилишга имконият яратади. Шундай тажрибалардан бири ўзбек тилини иккинчи чет тили сифатида ўрганишда “Иккинчи чет тили бўйича касбий мулоқот амалиёти” фанининг ўқитилиши бу борада катта ёрдам беради. Халқаро муносабатлар ва ижтимоий-сиёсий фанлар факультетида олиб бориладиган машғулотлар талабаларнинг ўрганилаётган тил бўйича билимларини янада кенгайтиради ва нутқий мулоқотга киришиш жараёни тезлаштиради. Ўқув жараёнида бу фаннинг ўқитилиш мазмунида мамлакатшуносликка доир билимларга ва шу мамлакатда асосий бўлган тилнинг ўзига хос жиҳатлари, шу тилда сўзловчилар нутқидаги эквивалентсиз лексика, исмлар, мақоллар, маталлар, фразеологизмлар, турғун бирикмалар, мамлакатда мавжуд бўлган этикет, яъни муомала маданиятидаги ўзгаришлар, мулоқот маданиятининг ўзига хос жиҳатларига кўпроқ эътибор берилади. Агар шундай ўқув дастурларидан бирини таҳлил қилсак, фикримиз исботини кўриш мумкин.

Кундалик турмуш тарзи, оддий сўзлашув мулоқотидан ташқари юқорида санаб ўтилган ҳар бир соҳа ва йўналишлар бўйича янги сўзларни ёд олиш ва билимларни эгаллаш талабанинг нафақат сўз бойлигини оширади, билим доирасини кенгайтиради, балки унинг нутқий мулоқотга кириша олиш лаёқатини янада оширади, нутқий фаолиятини янада тезлаштиради.

Иккинчи чет тилини ўқитиш жараёнида ўқитишнинг мақсади, вазифаларини бир-биридан фарқлаш зарур. Ўқитишнинг мақсадлари умумтаълим, амалий, тарбиявий бўлиши мумкин. “Методические рекомендации по преподаванию иностранных языков в общеобразовательных учреждениях города Москвы” услубий қўлланмасида ўқитишнинг ривожлантириш мақсадини ҳам қиртадилар [3:17]. Ўқитишнинг ривожлантириш мақсади талабаланинг тилга доир қобилиятларини ривожлантиришга йўналтирилган бўлиб, ўқитувчи фаолиятининг муҳим томонларидан бири саналади.

Ўқитишнинг вазифалари эса — ўқитиш мақсадларининг машғулотлар жараёнида маълум бир босқичларга, машғулотлар шартларига йўналтирилганлигининг акс эттирилишидир. Ҳар бир мақсадни амалга оширишда вазифаларни белгилаш мумкин. Масалан, амалий мақсадлар тил ҳақида, тили ўрганилаётган мамлакат ҳаётига доир билимлар, мамлакат тарихи, маданияти, унинг турли соҳалардаги ютуқлари билан танишишга ва бу борадаги билимларни янада чуқурлаштиради. Шунингдек, ҳар бир тил

ўрганувчининг бу тил ва тили ўрганилаётган мамлакат ҳақидаги ўз тасаввурларини кенгайтиришга ёрдам беради.

Иккинчи чет тилини ўргатиш биринчи чет тилига қараганда кўпроқ маданиятлараро мулоқотга киришиш қобилиятини ривожлантиришга ёрдам беради. Бу яна танланган тил билан танишиш жараёнида уни янги предмет сифатида қабул қиладилар. Салоҳият нуқтаи назаридан улар мактаб ўқувчиларига нисбатан анча юқори даражада бўладилар, шунинг учун ҳам иккинчи чет тилини ўрганишга алоҳида бир қизиқиш билан қарайдилар.

Бундан ташқари биринчи чет тилини ўрганиш жараёнида улар бошқа маданият билан танишган бўладилар, шунинг учун ҳам маданиятлараро мулоқотга киришиш ҳақида тушунчага эга бўладилар. Энди эса уларда ўз она тиллари, биринчи чет тили ва иккинчи чет тили доирасида уч тилни қиёслаш, тиллар орқали тили ўрганилаётган мамлакатлар маданияти билан ҳам танишиш ва маданиятлараро мулоқотга кириша олиш лаёқати янада фаоллашади.

Иккинчи чет тили бўйича адабиётларни танлашда, махсус адабиётлар бўлмаган ҳолатларда эса дарслик ва ўқув қўлланмаларини ёзишда қуйидагиларга эътибор бериш керак бўлади:

1) биринчи чет тилини ўрганиш тажрибасидан келиб чиққан ҳолда бу дарслик тил ўрганиш тажрибасини қай даражада фаоллаштиради;

2) ушбу ўқув материаллари талабанинг янги тил ва маданиятни ўрганишга бўлган қизиқишларининг янада ошишига ёрдам беради;

3) бу дарслик ва ўқув қўлланмалари талабанинг биринчи чет тилини ўрганиш жараёнида эгаллаган маданиятлараро мулоқотга доир билимларига қай даражада мос келади;

4) танланган дарслик ва ўқув қўлланмаларида матнлар, топшириқлар ва машқларнинг мазмуни тиллар ва маданиятларни қиёслашга имкон бера олишини эътиборга олиш.

Ўзбек тилини иккинчи чет тили сифатида ўрганиш жараёнида унинг ўзига хос томонлари, қийинчиликлари борлигини ҳам ҳисобга олиш зарур бўлади:

- яъни, асосий ўқув материалдан ташқари у ёки бу топшириқларни бажара олиш;

- луғат ва маълумотномалар билан ишлай олиш;

- чет тилида қўшимча адабиётлар билан ишлай олиш;

- жадваллар, статистик маълумотлар ва иллюстратив материаллар билан ишлай олиш;

- берилган топшириқларни бажара олиш, уларга ижодий ёндашиш;

- мустақил равишда бадиий адабиётлар билан танишиш ва ОАВ манбалари билан ишлай олиш;

- ўз диққатини тўплаган ҳолда мустақил ишлай олиш.

Қиёслаш, таҳлил қилиш ва фикрларни умумлаштириш талабага ўзбек тили грамматикасига оид материални эгаллашида катта ёрдам беради. Ўзбек тилини чет тили сифатида ўрганиш махсус яратилган дарсликлар, ўқув қўлланмаларининг танқислиги ҳолатида “Узбекский язык для стран СНГ” дарслиги ва ўқув-методик мажмуаларининг (УМК) борлиги бу жараёнда қийинчиликларни енгишда самарали манба бўлиб хизмат қилади.

#### Адабиётлар

1. Гальскова Н.Д. Современная методика обучения иностранным языкам. Пособие для учителя. - М.: АРКТИ-ГЛОССА, 2000.

2. Методические рекомендации по преподаванию иностранных языков в общеобразовательных учреждениях города Москвы. Учебное пособие. - Москва: ФГБОУ ВПО МГЛУ, 2013.

3. Узбекский язык для стран СНГ. Учебник. - Москва: ФГБОУ ВПО МГЛУ, 2012.

4. Содикова Ш.Б. Ўзбек тилини хорижий тил сифатида ўқитиш масалалари. “XXI аср: фан ва таълим масалалари” илмий электрон журнали. – Тошкент: № 2, 2017.
5. Подберезская Ю. А. Лексические нормы в методике преподавания культуры русской речи студентам-иностранцам. *Lingua mobilis* № 4 (37), 2012. –С. 158.
6. Стрельчук Е.Н. Лингвометодические основы обучения иностранных учащихся культуре русской письменной речи на этапе довузовской подготовки : автореф. дис. ... канд. пед. наук. –Москва: 2008.

#### РЕЗЮМЕ

Ушбу мақоланинг мазмун-моҳияти, мақсади ўзбек тилини иккинчи чет тили сифатида ўрганиш муаммоларига ва бу жараёнинг ўзига хос мураккабликларига бағишланади. Мақолада Россия Федерациясининг олий таълим муассасаларида ўзбек тилини иккинчи чет тили сифатида ўргатилиши билан боғлиқ ўқув дастурлари таҳлил қилинади.

#### РЕЗЮМЕ

Суть и значение данной статьи посвящается проблемам изучения узбекского языка как второго иностранного, также о специфических сложностях данного процесса. В статье анализируются учебные программы изучения узбекского языка как второго иностранного в высших учебных заведениях Российской Федерации.

#### SUMMARY

Essence and the meaning of this article is dedicated to the problems of learning the Uzbek language as a second language, and also about specific difficulties of this process. Educational programs (curriculum) of learning uzbek language are analyzed in the article as a second foreign language in high educational institutions of the Russian Federation.

### ИЖТИМОЙ-ПЕДАГОГИК КОМПЕТЕНТЛИК БЎЛАЖАК ЎҚИТУВЧИЛАРНИНГ КАСБИЙ ТАЙЁРЛИГИНИНГ МУҲИМ КОМПОНЕНТИ СИФАТИДА

**З.К.Курбаниязова** - педагогика фанлари номзоди, доцент

*Ажиниёз номидаги Нукус давлат педагогика институти*

**Таянч сўзлар:** таълимга компетентли ёндашув, ижтимоий-педагогик компетентлик, акмеограмма, профессиограмма.

**Ключевые слова:** компетентностный подход к образованию, социально-педагогическая компетентность, акмеограмма, профессиограмма.

**Key words:** competence-based approach to education, socio-pedagogical competence, acmeogramm, professiogramm.

Жадал суръатлар билан одимлаб бораётган глобаллашув жараёни, давлат ва жамиятнинг ривожланиши илм фан, техника ва технологиялар соҳасида эришилган ютуқлар, олий таълим тизимида фаолият юритаётган илмий кадрлар салоҳияти, уларнинг келажак истикболлари, ижодкорлиги ва ташуубускорлиги билан боғлиқлигини ижтимоий ҳаётнинг ўзи кўрсатмоқда. Бугунги кунда, айниқса, таълим соҳасида ёшларимизнинг замонавий таълим олиши, миллий-маънавий кадриятларимизни чуқур ўрганиши, турли соҳаларда илмий татқиқот ишларини олиб бориши, жаҳон тажрибаларини ўрганиши, хорижий илғор тажрибаларни амалиётга татбиқ этиши, замонавий илм ва техниканинг чўққиларига эришиши учун тўлиқ шароитлар яратилди. Бўлғуси педагогларнинг инновацион салоҳиятга эга бўлиши, тез ўзгарувчан шароитларга нисбатан мослашувчан бўлишини замоннинг ўзи талаб этмоқда. Шу боис ҳам олий таълим муассасаларида бўлажак ўқитувчиларнинг ижтимоий-педагогик компетентлигини замон талабларига жавоб бера оладиган даражада ривожлантириш, таълимни тубдан ислоҳ қилиш, мазкур тизимни янги сифат босқичига кўтаришнинг муҳим шартларидан биридир.

Сўнгги йилларда таълим тизими, шу жумладан, олий таълим муассасаларида ўқув-тарбия жараёнларини ташкил этишнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришга катта эътибор қаратилмоқда. Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг янги таҳрирдаги “Таълим тўғрисида”ги Қонунида таълим соҳасидаги давлат сиёсатининг асосий принциплари сифатида таълим соҳасида камситишларга йўл қўйилмаслиги, таълим олишга доир тенг имкониятларнинг таъминланиши, таълим ва тарбияга миллий ҳамда умуминсоний кадриятларнинг сингдирилганлиги, таълим ва тарбиянинг инсонпарварлик, демократик хусусияти [1] кабилар белгилаб берилган.

Шунингдек, мазкур Қонуннинг 46-моддасида педагогларнинг ижтимоий-касбий компетентлиги муаммосининг долзарблигини аниқ кўрсатиш имконини берадиган педагог ходимларнинг қуйидаги мажбуриятлари ҳам кўрсатиб ўтилган:

таълим-тарбия жараёни иштирокчиларининг шаъни, кадр-қиммати ва ишчанлик обрўсини ҳурмат қилиши; ўқув машғулотларини сифатли ўтказиши;

ахборот-коммуникация технологияларидан, ўқитиш ва тарбиянинг илғор ҳамда инновацион шакллари ва усулларида фойдаланиши;

таълим олувчиларнинг психологик ва ўзига хос хусусиятларини, жисмоний ва руҳий саломатлигини, физиологик ривожланишини ҳисобга олиши, жисмоний, ақлий, сенсор (сезги) ёки руҳий нуқсонлари бўлган шахсларни ўқитиш учун шарт-шароитлар яратилишига эътибор қаратиши;

вояга етмаган таълим олувчилар билан таълим-тарбия ишларини уларнинг ота-онаси ёки бошқа қонуний вакиллари билан ҳамкорликда олиб бориши [1] ва ҳ.к.

Айниқса, “Ўзбекистон Республикаси олий таълими тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”да бўлажак ўқитувчиларни ижтимоий-педагогик фаолиятга тайёрлаш билан боғлиқ бўлган қатор муҳим йўналишлар белгилаб берилган. Замонавий шароитда компетенциявий илмий ёндашув касбий-педагогик таълимнинг замонавий талабларига жавоб берувчи инновацион тавсифга эга бўлиб, янги авлод фуқароларини шакллантиришда тарбиянинг ролини оширишга хизмат қилади. Компетенциявий ёндашувни амалга оширишнинг моҳияти таълимни модернизациялашда (таълим ва тарбиянинг ўзаро биргаликдаги ҳаракати), унинг сифат жиҳатидан ўзгариши, таълим-тарбиянинг устувор йўналиши сифатида янги инсоний кадриятлар тизимини яратишда яққол намоён бўлади.

Сўнгги пайтларда таълим жараёни натижаларини тобора кўпроқ “компетентлик” тушунчаси билан боғлаб келишмоқда. Замонавий таълим амалиётида компетентлилик *таълим кадрияти, мақсади, натижаси* каби учта ҳолатда намоён бўлмоқда. Чунки компетентлилик, *биринчидан*, таълимнинг интеллектуал ва қўникмалари таркибий қисмларини ўзида бирлаштиради; *иккинчидан*, компетентлилик тушунчаси “натижадан” шаклландиган таълим мазмунини талқин қилиш ғоясини ўз ичига олади; *учинчидан*, компетентлик интегратив табиатга эгадир [3]. Ўқитувчи учун касбий фаолият бу педагогик фаолиятдир, бу эса илмий адабиётларда келтирилган “педагогик компетентлик” категорияси билан боғлиқ.

Aila Paaso ва Kati Korento касбий компетентликни ривожлантиришнинг муҳим жиҳатлари сифатида амалий иш тажрибаси; касбий билим ва қўникмалари ҳамда мутахассиснинг ўз-ўзини шахсий ва касбий